

СИСТЕМНІСТЬ УПРОВАДЖЕННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра обліку і аудиту,
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342752351,
e-mail: inst@pu.if.ua

Анотація. У статті досліджено практичне освоєння диверсифікації виробництва сільськогосподарським підприємством і запропоновано алгоритм забезпечення її системності на локальному рівні.

Ключові слова: диверсифікація виробництва, сільськогосподарське підприємство, диверсифікаційні процеси у виробничій інфраструктурі, диверсифікаційні зміни в соціальній сфері.

Annotation. The practical mastering of the diversification of production by an agricultural enterprise is investigated and the algorithm of an equipment of its system on the local level is proposed in this article.

Key words: diversification of production, agricultural enterprise, diversificational processes in the productive infrastructure, diversificational changes in social sphere.

Вступ. Трансформація національної економіки до ринкових відносин та утвердження в аграрному секторі приватної власності на землю й майно зумовлюють самостійний вибір сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення

Мельник Н.Б. Системність упровадження диверсифікації виробництва сільськогосподарським...
... диверсифікації є людський фактор як суцільна підсистема в упровадженні сільськими жителями. Він означає окрему особистість і групу людей, адже рідко рішення про впровадження диверсифікаційних процесів приймається одноосібно. Проте, незважаючи на те, що воно є наслідком колективного обговорення, через занепад і сучасне відродження аграрного сектора кожна виробнича диверсифікаційна зміна в суб'єктів господарювання характеризується хаотичністю освоєння. А саме при системності впроваджуваних диверсифікаційних процесів у сільському господарстві можна досягти його стратегічного комплексно урізноманітненого розвитку.

Питання розвитку диверсифікації виробництва в аграрному секторі та інших галузях економіки висвітлювали у своїх працях такі науковці, як В.Г.Андрійчук, І.Ф.Баланюк, В.Х.Брус, К.В.Васьківська, О.М.Дмитренко, М.Д.Корінько, О.О.Лемішко, С.М.Попова, П.Т.Саблук, Н.І.Степаненко, В.В.Юрчишин та ін. Вони досліджували її теоретичні та практичні аспекти із частковою деталізацією забезпечуючих складових системності – передумов, джерел отримання ресурсів, чинників, функціонального призначення суб'єктів господарювання.

Постановка завдання. Елементи досягнення системності диверсифікації виробництва в аграрному секторі, при їх взаємозв'язку та взаємодії, урізноманітнюють потенційні його напрями, видозмінюють канали збуту отриманої продукції. Однак вони мають більш адміністративно-територіальне значення (для села, району тощо), оскільки відображають взаємовплив зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування агроформувань. Це актуалізує дослідження в статті системності практичного освоєння сільськогосподарським підприємством виробничих і невиробничих диверсифікаційних змін.

Результати. Сільське господарство від інших сфер економіки відрізняється особливостями, що зумовлюють об'єктивну необхідність проходження в ньому диверсифікаційних процесів. Крім утвердження землі як основного фактора його виробництва, окремі науковці визначають цю галузь кредитомісткою, “яка не може нормально розвиватися без залучення зі сторони (банків, інших кредитних установ) додаткових фінансових ресурсів, насамперед у формі короткострокових кредитів, для здійснення поточних платежів з метою забезпечення операційної діяльності” [1, с.10].

Водночас кожному агроформуванню притаманні власні специфічно-суб'єктні мікро- та макроознаки функціонування, що порушують комплексність диверсифікаційних змін на локальному рівні. Тому для підприємств сільськогосподарської спеціалізації диверсифікація діяльності “в умовах трансформації економіки України є елементом антикризового управління, який включає... розширення асортименту виробленої продукції, спектра наданих послуг за допомогою нових технологій і технічних рішень... і вихід за межі основної діяльності” [2, с.22]. В аграрному секторі диверсифікаційні зміни все частіше застосовуються підприємствами та господарствами населення як спосіб виживання. Вони характеризуються специфікою галузі – обмеженістю та іммобільністю сільгоспресурсів, урахуванням екологічного фактора, залежністю від природно-кліматичних умов і сезонності виробництва [3, с.122] і передбачають “об'єднання основного виробництва сільськогосподарської продукції з іншими видами діяльності, у тому числі переробкою, торгівлею, обслуговуванням, утворенням нових продуктів, послуг, ринків” [4, с.106]. Диверсифікація аграрного виробництва означає поглиблення переробки сільськогосподарської сировини, доведення готової продукції до кінцевого споживача та розвиток високоприбуткових неаграрних виробництв [5, с.9].

Системність впровадження диверсифікаційних змін сільськогосподарськими підприємствами доцільно досліджувати з погляду досягнення ними замкненої циклічності виробничих процесів та їх урізноманітненої галузевої й негалузевої спеціалізації. Вона досягається через застосування ними тріступінчастого алгоритму впровадження диверсифікації виробництва (рис. 1), який дає змогу контролювати її освоєння і своєчасне внесення коректив. У його вертикально-ієрархічній послідовності кожна дія має цільове призначення.

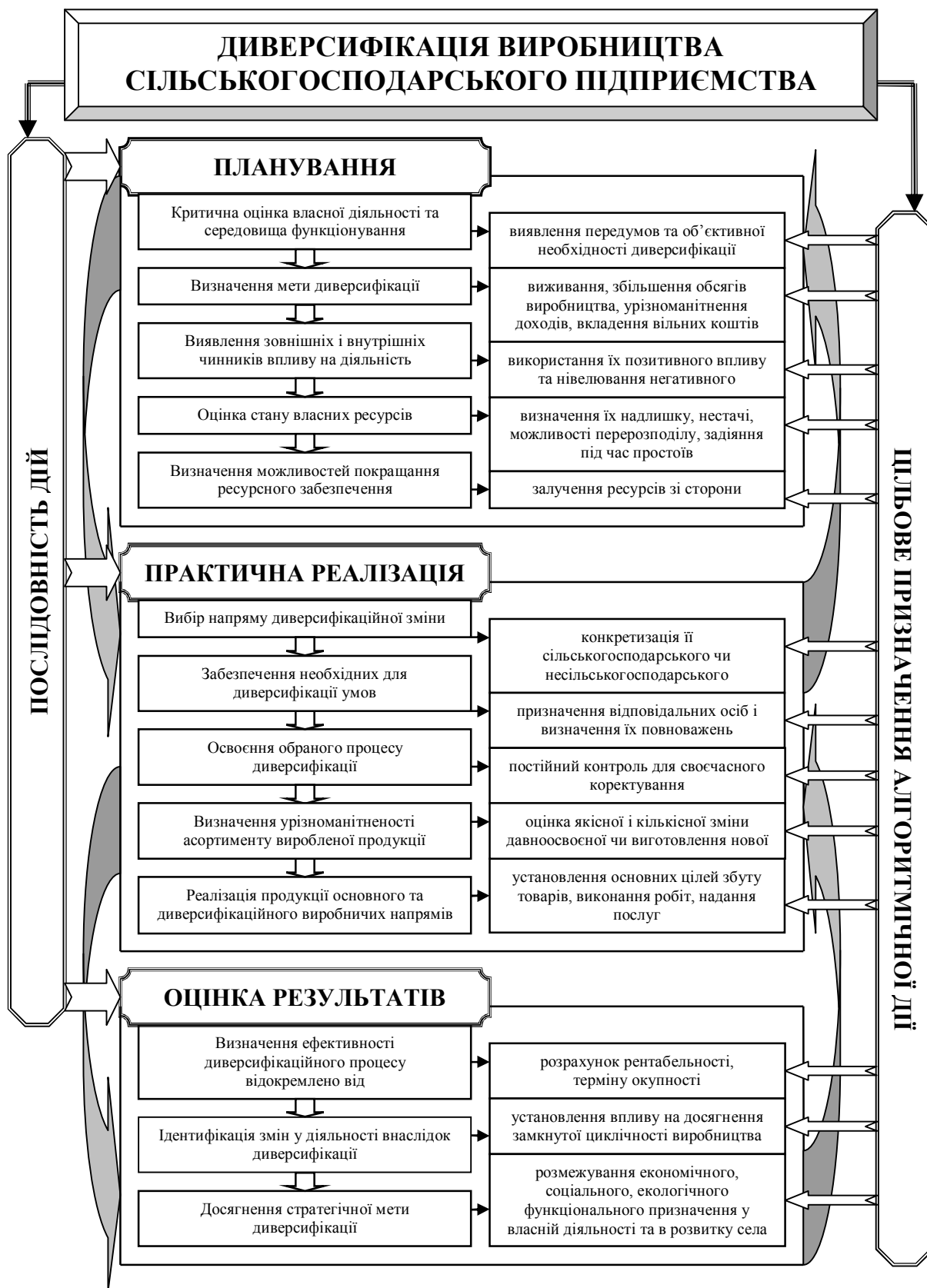

Рис. 1. Алгоритм системності впровадження диверсифікації виробництва сільськогосподарським підприємством
Джерело: власна розробка автора.

Практична реалізація диверсифікаційних змін охоплює процес сільськогосподарського та несільськогосподарського урізноманітнення агроформуванням власного виробництва та розширення каналів збуту отриманої продукції. Оцінка результатів є локальним вираженням економічної, соціальної та екологічної складових стратегічної мети диверсифікації виробництва з погляду діяльності аграрного підприємства й розвитку села, у якому воно функціонує.

Застосування алгоритму передбачає також повернення на попередні етапи для внесення коректив. Часовий поділ його дії потребує виокремлення серед сукупності загальноекономічних передумов забезпечення системності диверсифікації виробництва еталонного каталізатора, виходячи з особливостей функціонування агроформування.

Практичне значення алгоритму системної диверсифікованості виробництва підтверджується діяльністю сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю “Уїзд” (далі – ТзОВ “Уїзд”) [6] від його реорганізації та формування суб’єктом господарювання в аграрному секторі.

Основною передумовою диверсифікованого розвитку товариства є циклічність функціонування інших агроформувань – їх реорганізація або ліквідація. Системний характер диверсифікації виражається її проявом у діяльності підприємства та впливі на соціальну сферу села в двоетапному розрізі через оцінку диверсифікаційних і дедиверсифікаційних змін сільськогосподарського виробництва.

На діяльність сільськогосподарського підприємства впливають чинники, які через мінливість ринкових умов прискорюють або уповільнюють виробничі диверсифікаційні процеси.

Їх доцільно поділяти за важливістю та спрямованістю впливу на вибір напрямів диверсифікації. Анкетне обстеження ТзОВ “Уїзд” [6] засвідчує зведення його управлінським персоналом поточних і звітних даних про диверсифікаційні процеси до визначення загального фінансового результату. Це пов’язано з юридичною необґрунтованістю обов’язковості ведення внутрішнього обліку на підприємстві за його конфіденційності. Також не оцінюється роль суб’єкта господарювання в покращанні життя селян.

Функціонування досліджуваного сільськогосподарського підприємства почалося з 1953 р. як колгоспу “Ударник” у с. Уїзд на площі 350 га [6] за державного забезпечення виробництва та визначеної вищими органами влади його структури, яка мала галузеве спрямування. Авторитарна система правління забезпечувала позитивність впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ його функціонування. Досягнення планового рівня обсягів сільськогосподарського виробництва не завжди потребувало диверсифікаційних змін. Створена замкнена циклічність виробничих процесів у колгоспі не завжди базувалася на принципі організаційності (через недостатньо нормований рівень державного ресурсного забезпечення, відсутність постійного контролю за їх цільовим використанням). При цьому вони в колгоспі “Ударник” були результативними в діяльності (прибуток) і розвитку села (покращання благоустрою).

У 1959 р. досліджуваний суб’єкт господарювання став складовою колективного господарства ім. Б.Хмельницького із загальною площею ріллі для обробітку до 4 тис. га. Це трансформувало товариство у вузькопрофільний спеціалізований структурний підрозділ сільськогосподарського комплексу.

У 1992 р. унаслідок реформування колективного господарства ім. М.Черемшини в с. Уїзд створено колгосп “Гомін України” з його земельним забезпеченням 373 га, вартістю необоротних активів 24 350 тис. грн [6]. Це стало початком першого етапу самодиверсифікованості виробництва сучасного ТзОВ “Уїзд”, який тривав до 1999 р. включно. На цьому етапі воно трансформувалось у селянську спілку “Уїзд”.

Передумовою диверсифікації була циклічність економічного розвитку, у результаті якої розпалося об'єднане колективне господарство. *Метою* впровадження диверсифікаційних змін стала об'єктивна необхідність виживання агроформування і його утвердження як самостійного суб'єкта господарювання.

На діяльність підприємства мали векторно протилежний вплив *правові чинники*. Основними з них були:

- реорганізація колгоспів у селянські спілки, відтак у спілки селян-власників (ресурсну цілісність агроформування зберегла відмова на загальних зборах від його перетворення на спілку селян-власників);
- виникнення фермерських господарств (п'ять жителів зареєструвалися фермерами, але в 1999 р. троє з них передали в оренду агроформуванню власні частки);
- законодавча підтримка орендних відносин (це не порушило укомплектованість ресурсної бази й постійно вдосконалювану структуру виробництва суб'єкта господарювання, оскільки жоден співзасновник не вийшов зі спілки, а сьогодні в обробітку товариства перебуває 1 515 га ріллі [6], яку орендують у власному та сусідніх селах);
- державний дозвіл короткострокового кредитування суб'єктів аграрного сектора й розвиток лізингу (використання позик на сучасному етапі функціонування товариства, розрахунки за якими проводяться з майбутнього врожаю, сприяють своєчасності посівів, але їх короткостроковість не створює можливостей для інтенсивного розширення виробництва).

Вплив *політичних чинників* полягав у непідтримці районним та обласним органами влади відокремлення спілки “Уїзд” через її незначне господарське та соціальне інфраструктурне забезпечення. Критикувалася непідтримка трансформації агроформування в спілку селян-власників.

Демографічні чинники діяльності агроформування проявлялися на першому етапі через можливість формування та комплектування управлінського й виробничого персоналу в кількості 96 осіб, з яких 15 – адмінперсонал [6] із сільських жителів через їх безробіття внаслідок ліквідації колишнього об'єднуючого колгоспу.

До *психологічних чинників* диверсифікації виробництва належать ініціатива та зусилля корінних селян щодо створення селянської спілки. Вони за відповідних освіти та досвіду роботи стали “живим початковим ядром” її діяльності й диверсифікаційного розвитку.

Тільки позитивно на диверсифікацію виробництва ТЗОВ “Уїзд” впливав *соціально-культурний чинник* через громадську об'єднаність жителів, їх небажання входити до складу сусідньої спілки ім. Є.Смика, що зумовило створення власного агроформування.

Вплив *територіальних чинників* на диверсифікацію виробництва для агроформування поділяється за їх належністю до внутрішнього та зовнішнього середовища. Перша група характеризується особливостями її земельного забезпечення, а саме – близьким центровим розміщенням сільськогосподарських угідь від села та машинно-тракторної бригади за їх невисокої дрібноконтурності та виробництвом і внесенням великої кількості органіки на 1 га ріллі (11 т). Це свідчить про незначні логістичні витрати підприємства на їх обробіток і, відповідно, майже стовідсотково гарантовану рентабельність диверсифікаційних процесів у рослинництві. Протилежною є дія на диверсифікацію виробництва територіального розміщення села “Уїзд”. Зокрема, його віддаленість від районного центру (до 20 км) та інших сусідніх поселень (до 4 км), тобто потенційних ринків збуту сільськогосподарської продукції. Це стимулює вибір тих виробничих напрямів диверсифікації, що забезпечують замкнену циклічність на локальному рівні.

Щодо *ресурсного забезпечення* підприємства на першому етапі диверсифікаційного розвитку, то основною складовою була *земля* площею 320 га сільськогосподарських угідь [6] високої родючості рівнинної місцевості. Підвищенню його рівня сприяло вміння керівництва максимально використовувати всі потенційні можливості. Незважаючи на значну територіальну віддаленість, що збільшувало витрати на обробіток, агроформування орендувало сільськогосподарські угіддя (60 га [6]) у спільці селян-власників іншого сільського населеного пункту.

Матеріальні ресурси на момент формування товариства охоплювали майстерню з ремонту сільськогосподарської техніки, два приміщення для відгодовлі великої рогатої худоби та її 300 голів м'ясо-молочного напрямку, частково мінеральні добрива й посівний матеріал.

До *технічних ресурсів* належали трактори, машини з незначним рівнем зношеності.

Трудовий потенціал тодішніх диверсифікаційних змін виробництва поділявся на можливий і реальний. До першого належали всі працездатні, але безробітні, жителі села. Другий формували спеціалісти з ведення діяльності в аграрному секторі – працівники колишнього укрупненого колгоспу, що проживали в цьому селі.

Інформаційною складовою ресурсів селянської спільки був практичний досвід роботи в сільському господарстві вивільнених працівників і теоретичні знання аграрних і загальних спеціальностей деяких жителів села.

Низька *фінансова* вартість усіх перелічених виробничих факторів на першому етапі диверсифікаційного розвитку підприємства пов'язана з територіальним розміщенням основних та обслуговуючих сільськогосподарське виробництво структурних одиниць у сусідніх поселеннях (у тодішній спільці ім. Є.Смика сусіднього села). Сьогодні фінансове становище товариства частково поліпшується за державної підтримки у формі дотацій і доплати за рахунок коштів податку на додану вартість [6].

Практична реалізація диверсифікованості діяльності сучасного ТЗОВ "Уїзд" протягом першого етапу його функціонування формується через сукупність змін у його виробничій і соціальній інфраструктурі, які частково підвищують замкнену циклічність діяльності на локальному рівні з метою підвищення прибутковості.

Перша група охоплює: *формування адміністративного відділу*, що створило нові робочі місця, які зайняли сільські жителі з відповідними спеціальностями; *двоцільове призначення шкільної кухні*, яка знаходиться на повному продуктовому утриманні спільки (соціальним ефектом є цілорічна зайнятість працівників кухні); *уконплектування сільськогосподарської техніки* (це збільшило рівень механізації виробництва, полегшило умови праці робітників, що підвищило продуктивність праці); *створення власного току та зерноскладу* (вони мали (і мають) власноцільове призначення); *будівництво нафтобази* (забезпечує своєчасність виконання сільськогосподарських робіт із дотриманням сівозмін і сезонності виробництва й удосконалення структури посівних площ культур); *формування пилорами* (підкомплекс, що функціонує досі, мав двовекторне використання – обробляють деревину, придбану в лісгоспі для господарських цілей, і надають послуги з порізки деревини фізичним (населенню) і юридичним (суб'єктам аграрного сектора та інших галузей економіки) особам.).

Диверсифікаційні зміни в соціальній інфраструктурі села на його першому етапі означають створення власної сільської ради. За кошти спільки прокладено централізоване водопостачання села питною водою з місцевого джерела, здійснено майже повну (99%) телефонізацію сільських жителів, асфальтовано 3 км дороги до найближчого в напрямку району села. Культурне значення має будівництво пам'ятника Т.Шевченку біля початкової школи та каплички в центрі населеного пункту.

Усі диверсифікаційні зміни, що проявлялися в ТзОВ “Уїзд” протягом 1992–1999 рр., мали безперервне проходження і каталізували урізноманітнення ресурсного забезпечення та формування нової структури виробництва. Підвищували до початку грошової реформи (1996 р.) матеріальне, а з введенням гривні – і фінансове становище. Через створення нових робочих місць диверсифікувалася зайнятість сільських жителів. При цьому укомплектовано управлінський та виробничий штати спілки із чітко вираженою кількарівневою ієрархічністю.

Початком другого етапу диверсифікаційного розвитку виробництва селянської спілки “Уїзд” можна вважати 2000 р. *Передумовою* стало закладення потенційних можливостей збільшення площ оброблюваних сільськогосподарських угідь через їх оренду в жителів сусідніх сіл і відповідних сільських рад. Причиною стала ліквідація агрофірми “Злагода”. Основним негативним чинником було господарювання в сусідньому селі ТзОВ ім. М.Грушевського як конкурента, що взяло в оренду необроблювані в цих населених пунктах землі. Позитивне значення мала передача жителями сіл, де ліквідували агроформування, майнових паїв на насіннеобробний завод ТзОВ “Уїзд”.

Метою другого етапу диверсифікаційного розвитку спілки було розширення обсягів діяльності через збільшення площ угідь та вартості майна. Він характеризується такими змінами у виробничій інфраструктурі товариства, як: *отримання у власність насіннеобробного заводу* (збільшення обсягів валового виробництва сільськогосподарських культур зумовило необхідність поліпшення товариством бази очистки, переробки й зберігання зерна. Зокрема, за рахунок орендованого в сільськогосподарського виробничого кооперативу ім. Є.Смика насіннеобробного заводу вартістю 600 тис. грн [6]. Це відбувається через викуп за 100% вартості майнових сертифікатів із відтермінуванням розрахунку за ними); *реорганізація селянської спілки в товариство з обмеженою відповідальністю* (агроформування пропустило трансформацію в спілку селян-власників, тому суттєвих змін в управлінні не відбулося); *отримання статусу насіннеобробного господарства* (товариство атестоване у 2002 р. як насінневе з вирощування і виробництва високоякісного насіння озимої пшениці, ярої пшениці, ярого ячменю та зернобобових культур. Це дає йому змогу реалізувати елітне й репродукційне насіння господарствам Рогатинського та інших районів області. Сьогодні товариство є насінневим господарством обласного рівня. Воно співпрацює з науково-дослідними інститутами та сортодільницями України з метою випробовування нових сортів озимої пшениці та ярого ячменю); *зміни в управлінському апараті* (незважаючи на дотримання стратегії диверсифікаційного розвитку підприємства, особово-суб’єктнісний фактор вплинув на її напрями – рослинництво не втратило статус пріоритетної галузі, проте паралельно товариство почало нарощувати обсяги тваринництва); *надання товариству статусу племрепродуктора з вирощування високопродуктивних корів* (реєстрація та атестація у 2009 р.).

Диверсифікаційні зміни в соціальній сфері села внаслідок функціонування агроформування мали такі наслідки. Поліпшився благоустрій через ремонт доріг, мостів, водостічних каналів й озеленення об’єктів суспільно-духовного значення декоративними рослинами. Капітально відремонтовано місцевий сільський будинок культури “Просвіта”. Розпочато, за підтримки вихідців із села, будівництво нової цегляної церкви Святого Миколая. Придбано автобус для доставки дітей до середньої школи в сусіднє село. Підтримуються сільська художня самодіяльність і футбольна команда, практикуються виступи колективів обласної філармонії.

Що стосується *диверсифікації сільськогосподарського виробництва товариства* за весь період його функціонування, то основними її складовими є:

- *структурні зміни в рослинництві*. До основних із них можна віднести виробництво й розширення сортозаміни та сортооновлення зернових культур. Сільсь-

когосподарське підприємство мало такі канали їх збуту: як посівного матеріалу (отримане високорепродукційне насіння найкращих сортів реалізується іншим агроформуванням і господарствам для посіву за ціною, вищою від ціни озимої пшениці, збут якої здійснюється як продовольчої) і як сировини для виробництва борошна (є договори з декількома млинами області). Порівняно з 1990 р. сьогодні агроформування, крім збільшення площ посівів окремих сільгоспкультур, освоїло вирощування гречки, гороху, ріпаку (агроформування вивчає і впроваджує його нові вітчизняні та зарубіжні сорти з метою збільшення валового виробництва культури в ґрунтово-кліматичних умовах села), сої, гірчиці, кукурудзи на зерно [6] через високий попит на них. Водночас дедиверсифікувалося вирощування картоплі, овочів відкритого ґрунту та цукрових буряків;

- *розвиток молочного скотарства.* Крім м'ясного напрямку тваринницького виробництва, продукція якого збувається ТзОВ "Скелет-м'ясо" і ТзОВ "Агро-Парк", розвивається молочний. Свою продукцію господарство продає Івано-Франківському молокозаводу [6]. Щорічне зростання закупівельних цін на молоко дає щомісячні додаткові оборотні кошти для розвитку товариства. Водночас цим забезпечується наближення до максимальної замкненості виробничого циклу на локальному рівні;
- *розвиток бджільництва.* У товаристві створена пасіка – причина такої реструктуризації тваринництва має більше економічний, ніж організаційний характер. Реалізація меду дає товариству так звані живі кошти, що є особливо актуальним у час фінансової кризи за відсутності попиту на сільськогосподарську продукцію. Крім того, утримання пасіки збільшує урожайність сільськогосподарських культур (гречки) через підвищення ступеня запилення й створює додаткове робоче місце пасічника (соціальний результат).

Висновки. Сьогодні для ТзОВ "Уїзд" потенційною є оренда сільськогосподарських угідь в інших сусідніх селах унаслідок ліквідації функціонуючих у цих населених пунктах агроформувань. Це означає початок нового стратегічного диверсифікаційного етапу розвитку. Проте через фінансові труднощі підприємство не має змоги використовувати додаткові площі. Частину юридично закріпленої за ним на умовах оренди ріллі у 2010 р. виведено з обробітку. При цьому умови договору щодо обов'язковості орендної плати селянам не порушуються.

За результатами оцінки диверсифікованості виробництва ТзОВ "Уїзд" на поточну перспективу можна визначити такий стратегічний напрям його розвитку, як купівля власного млина для безпосередньої реалізації борошна хлібопекарській галузі. Це збільшить доходи від реалізації, оскільки ціна 1 т борошна значно вища за вартість 1 т пшениці. Наявність відходів від помелу останньої поліпшить кормову базу тваринництва, дасть поштовх для подальшого розширення галузі та диверсифікаційних змін у ній. Іншим потенційним прогресом може бути збільшення поголів'я сільськогосподарських тварин.

Ще одним стратегічно диверсифікаційним проривом у функціонуванні досліджуваного товариства є його злиття з конкурентами – агрофірмами, які створені на об'єднанні капіталу вітчизняних та іноземних інвесторів.

Кожен із вищевизначених видів диверсифікаційних змін, навіть за незначних масштабів освоєння, повинен мати економічну результативність для сільськогосподарського підприємства й соціальний вплив на розвиток села, що свідчитиме про системний характер їх упровадження.

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.

2. Попова С. М. Диверсифікація діяльності підприємств в умовах трансформаційної економіки : дис.... канд. екон. наук : 08.06.01 / Попова Світлана Миколаївна. – Х., 2004. – 200 с.
3. Дмитренко О. М. Види стратегії диверсифікації та особливості її реалізації в сільськогосподарських підприємствах / О. М. Дмитренко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 121–125.
4. Лемішко О. О. Диверсифікація – найважливіший фактор підприємницької діяльності у сільськогосподарських підприємствах Луганської області / О. О. Лемішко // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 106–109.
5. Корінько М. Д. Диверсифікація у вирішенні проблеми продовольчої безпеки / М. Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 11. – С. 8–11.
6. Анкетне обстеження діяльності товариства з обмеженою відповідальністю “Уїзд” Рога-тинського району Івано-Франківської області за 1991–2010 рр. // Рукопис. – 2011. – 9 с.

Рецензенти:

Баланюк І.Ф. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;

Якубів В.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.